

Juhlakirja Pyhästä Birgitaasta

**Päivi Setälä ja Eva Ahl
(toim.): Pyhä Birgitta – Euroopan kansallispyhimys.
Otava 2003 Helsinki. 254 s.**

■ Vuonna 2003 vietettiin Pyhän Birgitan syntymän 700-vuotisjuhlaa, mikä heijastui useiden tutkijatapaamisten ja suurelle yleisölle tarkoitettujen tapahtumien ohella myös juhluvuoden aikana tuotettuun historia-alan kirjallisuuteen. Vaikka suoranaisesta ”julkaisuturvasta” puhuminen olisi tässä yhteydessä liioiteltua, varsinkin Birgitan kotimaassa Ruotsissa ilmestyi häntä ja hänen sääntökuntaansa koskevia tutkimuksia selvästi edellisvuosia enemmän. Suomessa ei vastaavaan ylletty, mikä johtuu tietysti siitä, että aihepiiriä tutkivia on täällä vähemmän.

Molemmien puolen Pohjanlahtea julkaistiin kuitenkin kaksi teosta, joista kumpikin selvästikin tarkoitettiin niin birgitalaistutkimuksen nykytilanteen summauksiksi kuin suurelle yleisölle markkinoitavik-

si tietokirjoiksi. Kirjoilla on eri kirjoittajat, vaikka molempien taustalla vaikuttaneiden kansallisten juhlakomiteoiden kesken muutoin tehtiin yhteistyötä. Suomalaisen juhlakirjan *Pyhä Birgitta – Euroopan kansallispyhimys* ovat toimittaneet Päivi Setälä ja Eva Ahl, ja toimittajien lisäksi teokseen ovat kirjoittaneet Helena Edgren, Tuomas Heikkilä, Henrik Lilius, Kirsi Salonen, Päivi Salmesvuori ja Hilkka-Liisa Vuori.

Verrattuna ruotsalaiseen juhlakirjaan, Per Beskowin ja Annette Landenin toimittamaan artikkeliantologiaan *Birgitta av Vadstena – Pilgrim och profet 1303–1373* suomalainen teos on kooltaan ja ulkoasultaan vaatimattomampi – ikään kuin vertaisi virsikirjaa postillaan – mutta sisältö on pienemmästä kirjoittajakunnasta ja vähäisemmästä sivumäärästä huolimatta monipuolinen. Aihepiiri kattaa Birgitan elämänvaiheet ja ajattelun (Salmesvuori), hänen pyhimyksesijulistamisprosessinsa (Heikkilä), Naantalın luostaria koskevat arkeologiset tutkimukset (Lilius), Birgitan esiintymisen Suomen keskiaikaisessa taiteessa (Edgren), birgitalaisen lauluperinteen (Vuori), Naantalın luostariväkeä koskevat maininnat Vatikaanin katumus-

tuomioistuimessa (Salonen), Birgitan kultin ja vaikutuksen Suomessa (Setälä) sekä pohjoismaisen historiantutkimuksen Birgitaasta esittämät tulkinat (Ahl). Birgitan tekstejä koskevaa filologista tutkimusta lukuun ottamatta artikkelikoelmassa ovat siis edustettuina samat teemat kuin paksummassa ruotsalaisessa sisarteoksessa – Ahlin laatiman historiografisen katsauksen ansiosista suomalainen juhlakirja itse asiassa antaa Birgitan jälkimaineesta ruotsalaista teosta selkeämmän ja seikkaperäisemmän kuvan. Kirjan liitteissä on kronologioiden ja hallitsijalueteloiden ohella lueteltu Suomen Birgitta-kirkot sekä Suomesta tunnetut keskiaikaiset Birgitta-kuvat.

Ensimmäisessä, Päivi Salmesvuoren kirjoittamassa artikkelissa seurataan tietysti Birgitan elämänvaiheita. Tilan aiheuttamien rajoitusten vuoksi Salmesvuori ei pyrikään kirjoittamaan ties kuinka monetta Birgitta-elämäkertaa, vaan keskittyy seuraamaan kehityskulkua, joka sai ruotsalaisen ylimysperheen tyttären lopulta astumaan ulos säätynsä naisille asetuista raameista ja esiintymään julkisesti Jumalan puhutorvena myös Ruotsin rajojen ulkopuolella. Aiheenra-

jauksen vuoksi Birgitan asema äitinä ja hänen suhteensa hänen kahdeksaan lapseensa jää pakostakin taka-alalle. Birgitan läheinen suhde Mariaan on tutkimuskirjallisuudessa usein toistuva aihe, mutta Salmesvuoren artikkelissa tuodaan esille myös marttyyripyhimys Agnesin tärkeä rooli yhtenä Birgitan mielikuvitusystävänä. Koska artikkelissa käsitellään myös Birgitan suhdetta silloiseen kuninkaaseen Maunu Eerikinpoikaan, olisi ehkä ollut paikallaan tuoda korostetummin esille näkijättären ja kuningashuoneen jännittyneitä välejä, jotka tulivat esille mm. Birgitan näkyjen pilkkaamisena. Muutkin suurmiehet toivat esille tyytymättömyyttään yliaktiivisen lesken puheisiin. Kotimaassa virinneen vastustuksen voi katsoa olleen yksi ”työntävistä tekijöistä”, jotka saivat Birgitan tekemään päätöksen jättää kotimaansa ja lähteä Roomaan eli ryhtymään kosmopoliitiksi niin kuin asia artikkelin otsikossa ilmaistaan.

Birgitta julistettiin pyhimykseksi hyvin nopeasti, vajaat kahdeksantoista vuotta kuolemansa jälkeen. Tuomas Heikkilän selvittää pyhimyksesjulistamisprosessin vaiheita ja niiden kytkeytymistä osaksi 1300-luvun lopun sekavaa kirkkopoliittista tilannetta – alkoihan tuolloin katolista kirkkoa ravisuttanut skisma, kun kaksi paavia kilpaili läntisen Euroopan hengellisestä yliheruudesta. Vaikka Heikkilän selostus on tiiviyydestään huolimatta hyvin seikkaperäinen, artikkelissa olisi voinut tuoda poliittisten käänteiden esittelyn ohella tuoda korostetummin esille sukupuolikäsitysten mer-

kitys ja kardinaali Adam Eastonin rooli, kun Birgitan kanonisoimista pohdittiin Roomassa. Vastustajien mielestään Birgitan ilmestykset eivät voineet olla jumalallista alkuperää mm. sen vuoksi, että aikaisempia sääntökuntia perustaneet miehet olivat joutuneet sommittelemaan sääntönsä omin neuvoin. Kanonisoinnin onnistumisen kannalta oli merkittävää, että Adam Easton asettui Birgitan visioiden puolustajaksi ja laati kirjoituksen, jossa hän mm. esitti näkevänsä Birgitan säännössä käänteisen analogian suhteessa syntiinlankeemuskertomukseen: vaikka olikin totta, että nainen eli Eeva toi maailmaan turmiollisen opetuksen, nainen eli Birgitta saattoi tuoda myös ohjeen hyvää elämää varten.

Myös Suomi sai oman birgittalaisluostarin sen jälkeen kun Birgitan sääntökunta alkoi levittäytyä Vadstenan ulkopuolelle. Naantalín luostarin historia on kuitenkin lyhyempi kuin laitoksen nauttima jälkimaine antaa ymmärtää, sillä laitos aloitti toimintansa vasta 1440-luvulla, eikä luostarista ole käytännössä jäljellä muuta kuin luostarikirkko – sekin osaksi erinäköisenä kuin keskiajalla. Luostarialuetta perusteellisesti tutkinut Henrik Lilius esittelee omassa artikkelissaan arkeologisten kaivausten ja arkkitehtonisten tutkimusten perusteella tehtyjä tulkintoja. Lilius jättää avoimeksi, toimiko luostari aluksi puisissa rakennuksissa kuten Markus Hiekkänen on esittänyt.

Kun kirkkorakennukseen on näin astuttu sisälle, on luontevaa, että seuraava artikkeli käsittelee kirkkointeriö-

riä. Helena Edgren käy Naantalín luostarikirkon lisäksi lävitse kaikki Suomen kirkot, joissa on säilynyt birgittalaisuuteen viittaavia elementtejä kuten Birgittaa esittäviä veistoksia ja kalkkimaalauksia. Kuten muut pyhimyksenkuvat, Birgitta-veistoksetkin ovat osaksi tuontitavaraa, osaksi kotimaista tuotantoa. Birgittalaisuuden vaikutuksesta kertova inventaario on tarkasti laadittu, mutta olisi ollut mielenkiintoista lukea enemmän niistä valinta- ja päätösmekanismeista, joilla jonkin tietyn kirkon sisustuksesta päätettiin, eli siitä, miten Birgitta pääsi osaksi ”kalustoa” niinkin monessa kirkossa ja verrattain lyhyessä ajassa.

Pelkkä rakennus krusifikseineen ja kuvineen ei vielä ollut toimiva kirkko, vaan se vaati seurakunnan, joka laulullaan osoitti ylistystä Herralleen. Hilka Vuoren artikkelissa käsitelläänkin birgittalaista lauluperinnettä, ennen muuta sisarten liturgiasta käsin. Artikkelin ei painotu yhteenkään tiettyyn luostariin, vaan tarkastelee niitä ajatuksia ja tarkoituksia, jotka Birgitta ja hänen rippisensä Petrus Skänningeläinen liittivät nunnien lauluvelvollisuuteen. Tekstien ja nuottiperogamenttien ohella Vuori on käyttänyt ”lähteinään” myös Vadstenan ja Naantalín luostarikirkkoja, joita hän luonnehtii akustisilta ominaisuuksiltaan erinomaisiksi laulutiloiksi.

Kirsi Salosen artikkelissa kurkistetaan luostarin muurien taakse ”puhtaan elämän ihmisten” intiimimpään todellisuuteen. Penitentiariaatin arkistoa perusteellisesti tutkinut Salonen on arkistolöytöjensä pohjalta kirjoittanut katsauksen sii-

tä, missä asioissa Naantalin luostarista lähestyttiin paavillisista katumustuomioistuinta. Katseaus on kirjan lyhin, vain kolmen aukeaman mittainen, ja se perustuu oikeastaan vain kahteen asiakirjaan, mutta artikkeli sisältää joka tapauksessa täysin uutta tietoa luostarin huonosti tunnetuista sisäisistä oloista. Naantalin luostaria koskeva perimätieto kaivonheitetyistä nunnien salaisista lapsista pitää ilmeisesti ainakin sen verran paikkansa, että luostaria on ainakin kerran koetellut skandaali, kun päärippi-isänä toimivan pappisveljen havaittiin harjoittaneen haureutta kahden nunnan kanssa. Toinen penitentiariaatille osoitettu asiakirja on proosallinen kuvaus erään pappisveljen ruumiillisista vaivoista, joiden vuoksi hän kaipasi helpotusta kuoripalvelukseensa. Kummankin tapauksen tarkastelua olisi ehkä voinut syventää sitomalla ne tiukemmin muihin luostaria ja sen asukkaita koskeviin tiedonmurusiin samoin kuin pohtimalla tämän tyyppisten tapausten, varsinkin ensin mainitun, merkitystä luostariyhteisölle.

Päivi Setälä esittää omassa osuudessaan yhteenvetoa Birgitan merkityksestä suomalaisille. Käsitellessään Birgitan kultin leviämistä ja sen vaikutusta suomalaiseen kansanperinteeseen hän tulee ottaneeksi esille mielenkiintoisen kysymyksen siitä, miten tieto pyhimyksistä ylipäänsä levisi – virallinen kanonisointihan edellytti kirkon johdon vahvistusta, ja koska paavin kuuria teki päätöksensä luotettavimmiksi katsottujen todistajanlausuntojen eli ihmekertomusten perus-

teella, pyhimystä (tai oikeammin pyhimyskandidaattia) oli pakko ”markkinoida” laajempien kansankerrosten tietoisuuteen. Kuitenkin tietämyksemme siitä, miten tieto Birgita tai muistakin pyhimyksistä käytännössä saavutti eri seudut ja eri yhteiskuntaryhmät, on suurelta osin vajavainen. Anders Fröjmark on väitöskirjassaan *Mirakler och helgonkult – Linköpings biskopsdöme under senmedeltiden* (Uppsala 1992) todennut, että Pohjanlahden länsipuolella nimenomaan aristokratia mutta myös papisto osallistuivat Birgitan tunnetuksi tekemiseen. Setälän mukaan Suomen sisämaassa, missä kristinusko ei vielä myöhäiskeskiajalla ollut vakiintunut, tehtiin lähetystyötä Birgitan nimissä ja Birgitta sai kansan mielissä saman aseman kuin Neitsyt Maria (s. 173, 177). Birgitalle omistetut kirkot ja häntä esittävät kirkkotoiteen tuotteet epäilemättä edellyttivät papiston myötävaikutusta Suomenkin maakunnissa, mutta tästä on vielä pitkä askel suoranaisen lähetystyön tekemiseen naispyhimyksen nimissä, ja olisikin ollut paikallaan vaikka muita naispyhimyksiä koskevan tutkimuskirjallisuuden avulla selvittää, onko vastaavaa tapahtunut muuallakaan Euroopassa.

Samoin Setälän väite Birgitan rinnastumisesta Neitsyt Mariaan todennäköisesti pelkistää liiaksi kansanomaisen ajattelun monitahoisuutta. Vaikka virallisen Birgitta-kultin ja kansanperinteen sekoittuminen esimerkiksi karhun emoa koskevissa uskomuksissa epäilemättä kertoo karismaattisen naispyhimyksen valloittaneen

suomalaistenkin mieliä, huomiota tulisi kiinnittää hänen kannattajakuntansa sukupuolirakenteeseen: Birgitan esiintyminen toisaalta taitamattomana ompelutöiden tekijänä ja toisaalta karjan suojelijana ovat rooleina toisista irrallaan mutta liittyvät kumpikin ensi sijassa naisten elämänsfääreihin.

Mitä tulee Setälän huomioon siitä, että Varsinais-Suomessa eli Naantalin luostaria lähinnä olevilla seuduilla Birgitta tuntuu Halikossa järjestettäviä Piritan markkinoita lukuun ottamatta puuttuvan alueen kansanperinteestä (s. 174), asiointi ei – toisin kuin Setälä arvelee – ehkä heijastele niinkään sitä, että birgittalaiset ja Suomen papit olisivat myöhäiskeskiajalla keskittyneet levittämään hänen kulttiaan silloille ”lähetysalueelle” eli Hämeeseen. Jos selitys pitäisi paikkansa, tällöinhän Naantalin luostari olisi varmastikin saanut suurimman osan maalahjoituksistaan Hämeestä eikä Varsinais-Suomesta. Eikä Birgitta olisi esiintynyt niin monessa länsisuomalaisessa kirkossa veistos- tai maalaus-hahmona. Kysymys ei siis todennäköisesti ollutkaan siitä, etteikö Varsinais-Suomessakin olisi levitetty innolla sanaa Birgita ja etteikö hän olisi esiintynyt myös varsinaissuomalaisessa kansanperinteessä, vaan ehkä siitä, että Naantali samoin kuin muut Suomen uskonnollista keskusta Turku lähellä olevat seudut kävivät uuden ajan alussa luterilaistamisprosessin perusteellisemmin kuin kaukaisemmat alueet, missä vanhalla kansanperinteellä oli myöhemminkin enemmän elintilaa.

Vaikka osa Setälän folkloristisesti sävyttyneessä artikkelissaan esittämistä tulkinnoista voidaan kyseenalaistaa ja vaikka ne suurelta osalta perustuvat jo olemassa olevalle tutkimustiedolle kuten Kustaa Viikun *Vuotuiselle ajantiedolle*, kansanperinteen esittely on hyvin tervetullut muistutus suomalaisen kansanrunouden ja uskomusperinteen hyödyntämisestä keskiajantutkimuksessa. Ruotsalainen juhla- ja uskonnollisuuskirja on tässä suhteessa yksipuolisempi ja elitistisempi keskittyessään korkeakulttuuriin – ilmeisesti keskiaikaisten dokumenttien ja taide-esineistön runsaus aiheuttaa sen, että ruotsalaiset tutkijat keskiaikansa historiaa tarkastellessaan unohtavat helpommin suullisen perinteen ja kansanomaisien käsitysten tutkimisen tarjoamat mahdollisuudet.

Eva Ahl tuo lopuksi historiografisessa artikkelissaan kirjan teeman nykyhetken kynnykselle tarkastellessaan, millaisen kuvan pohjoismainen tutkimus on 1800-luvulta alkaen antanut Birgitasta (vuoden 2003 julkaisusato ei luonnollisestikaan ehtinyt tarkasteluun mukaan). Artikkelissa kiinnitetään huomiota myös kaunokirjailijoiden kuten Eila Pennasen Birgitta-kuvaukseen. Ahl osoittaa varmastikin jokaista historiantutkijaa puhuttavalla tavalla, miten yhdestä menneisyyden yksilöstä esitetyt tulkinnat voivat vaihdella melkoisesti, vaikka lähdeaineisto on sama ja vaikka tarkastelijat ovat eläneet periaatteissa samassa kulttuuripiirissä.

Ahl päättää katsauksensa toteamukseen Birgitalle säilyte-

tystä ekumeenisuuden ja silanrakentajan roolista. Birgitan näkyvä juhlinta Suomessa ja Ruotsissa vuonna 2003 ja varsinkin ruotsalaisen juhla- ja uskonnollisuuskirjan painotukset voidaankin nähdä luterilaisuuden keskelle virinneen uskatolilaisuuden ilmentyminä. Suomalaisen juhla- ja uskonnollisuuskirjan alaotsikko ja Setälän kirjoittama esipuhe liittävät artikkelikokoelman kuitenkin pikemminkin suomalaisen kulttuurieliitin tarpeeseen korostaa eurooppalaisuuttaan, mikä on ollut varsin tyypillistä EU-Suomessa. Pyhä Birgitta on saanut useimmilta yksityiskohdiltaan varmastikin iättömän mutta taustaltaan aikasidonnaisen juhla- ja uskonnollisuuskirjan tältäkin puolen Pohjanlahtea.

Marko Lamberg